

Heide in de Noardlike Fryske Wâlden

Jakob Hanenburg

Wie in de eenentwintigste eeuw door de Noardlike Fryske Wâlden rijdt, ziet een landschap van grasland, maïsvelden, elzensingels en houtwallen. Dat is niet altijd zo geweest. De alleroudsten onder ons zullen zich nog de heidevelden kunnen herinneren. Ze zijn opgeofferd aan de vooruitgang. Alleen in topografische namen komen we nog verwijzingen naar de heidevelden van eertijds tegen. In deze bijdrage gaat de auteur in op de geschiedenis van de heidevelden, de planten die er voorkwamen en de enkele snippers heide die nog resten.

Inleiding

Dit artikel gaat over heidevelden in de Noardlike Fryske Wâlden, het gebied gelegen tussen Drachten en Dokkum. Of beter gezegd: het ontbreken van heidevelden! Dat er in het verleden wel degelijk heide voorkwam, kunnen we afleiden uit de vele streken en straten met 'heide' in hun naam. Vlakbij Feanwâlden vind je de Heidstreek, bij Noardburgum de Stateheide, de Twijzelerheide, bij Garijp de Iniaheide en de Sumarreheide en bij de Tike vind je de Doktersheide. De meest veelzeggende naam in deze omgeving is wel de Heideweg vlakbij Jistrum. Want inderdaad: de heide is weg! Of eigenlijk zo goed als weg. Alleen hier en daar op een dykswâl of in een schrale berm vind je nog een struikheideplant. Ook is er nog een aantal kleine heidesnippertjes in de omgeving van Burgum en Harkema. Heidevelden van enige omvang komen in de Noardlike Fryske Wâlden niet meer voor. Dat

zulks in het verleden anders is geweest, weten we uit de publicaties van Friese floristen uit vervlogen tijden. In dit artikel kijken we wat zoal bekend was over de heide in de Noardlike Fryske Wâlden en eindigen we met hoe de situatie anno 2017 is.

De nalatenschap van de oude floristen

Vooraf dankzij de boeken van J.J. Bruinsma (1805-1885), F. Holkema (1841-1870), Dr. J. Botke (1877-1939) en D.T.E. van der Ploeg (1919-2006) kunnen we ons nog een beeld vormen over de verspreiding van heidevelden in de Noardlike Fryske Wâlden. Ook kunnen we door oude kaarten, zoals bijvoorbeeld die van Schotanus uit 1817 en de "Grote historische topografische atlas Fryslân" (1926 - 1934) inzicht verwerven in de vroegere verspreiding van heidevelden in dit gebied.

Figuur 1. Detail van de Schotanus Halma kaart uit 1718 met centraal de "Bergumer Heyde".

Figuur 2. Rond 1900 is de ontginning van de Burgummerheide in volle gang (foto archief familie Van der Veen, Kuikhorne).

In 1840 werd door de Leeuwarder apotheker J.J. Bruinsma de *Flora Frisica* uitgegeven. Dit boek geeft een duidelijk beeld van de verspreiding van veel wilde planten in Fryslân. Ook hier wordt regelmatig naar heidevelden in het noordoostelijke deel van de Friese zandgronden verwezen: de heide te Zwaagwesteinde, heidevelden bij Burgum, de Burgummerheide. Deze laatste had overduidelijk een enorme aantrekkingskracht op Bruinsma. Tientallen keren wordt door hem verwezen naar dit gebied dat we tegenwoordig kennen als het dorp Noardburgum en omgeving, en de wilde planten die hij er vond. Het plantenlijstje is indrukwekkend met tientallen soorten die men tegenwoordig niet meer kan vinden in deze omgeving en waarvan sommige zelfs landelijk zeer zeldzaam zijn geworden. Bruinsma geeft zelf een verklaring voor zijn voorliefde voor de Burgummerheide: *".. aan de grenzen van dit gewest gelegen, hoger en regelmatigiger liggen en de plantengroei op dezelve kariger is verspreid, zoodat men op onze meer in het binnenland gelegen heidevelden, b.v. op de Burgummerheide, meerdere planten vindt, welke op de grenzen schier ontbreken...."*

In diverse publicaties van de in Burgum opgegroeide florist D.T.E. van der Ploeg vinden we informatie over de verdwenen heidevelden. In het boekje *"De flora fan de Fryske sângronden"* van D. Franke en D.T.E. van der Ploeg dat in 1963 werd uitgegeven, lezen we: *"...dat de heide fordwoun is, de heidefjilden yn Dantumadiel, de Stateheide, de Sumarreheide, de Droegehamsterheide, alles is fordwoun...."*. Ook schrijft Van der Ploeg over een floristisch

werkelijk schitterend nat heidegebied ten noorden van het huidige Broeksterwoude (toen nog Broek onder Akkerwoude). Dr. J. Botke, schoolmeester te Murmerwoude (het huidige Damwoude) noemde voor dat terrein nabij de Broekpollen rond 1900 nog de wilde planten *"Rûkende Kaeiblom (Welriekende nachtorchis), Lyts Blaulipke (Klein glidkruid), Heide (Struikhei), Skrobbersheide (Dophei), Rounblêdmiggefangerke (Ronde zonnedauw) en Blauwe knopen (Blauwe knoop)"* (Botke, 1932). Tegenwoordig zijn deze planten allemaal uit die omgeving verdwenen!

Wilde planten van de Burgummerheide

Bruinsma noemde in 1840 voor de Burgummerheide en directe omgeving de volgende soorten: Witte snavelbies, Vlottende bies, Veenbies, Glanshaver, Bochtige smele, Fonteinkruid sp., Dwergglas, Grasklokje, Hondsviooltje, Grondster, Klokjesgentiaan, Kleine bevernel, Ondergedoken moerasscherm, Beenbreek, Lelietje-van-dalen, Trekrus, Gewone veldbies, Gewone zandmuur, Vijfvingerkruid, Liggend hertshooi, Moerashertshooi, Stijve ogentroost, Gewone vleugeltjesbloem, Kruiptrem, Havikskruid sp., Rozenkransje, Bosdroogbloem, Moeraskruiskruid, Valkruid, Welriekende nachtorchis, Brede orchis, Gevlekte orchis, Zandzegge, Sterzegge, Pilzegge, Kruiptwilg en Kraaihei. Verder schrijft hij nog: *"Zoo is door de nijvere hand onzer verarmde natuurgenoeten reeds zeer veel heideveld, hier in vruchtbaar, elders in middelmatig bouw- en weiland herschapen. Of zouden de bloeiende omstreken weleer niet een even onvruchtbaar aanzien gehad hebben als thans nog de Bergummerheide heeft, en niet even zoo ontgonnen"*

Figuur 3. Detail van de chromo-topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden uit 1950 waarop de “Burgumer Heyde” als toponiem en als heideveld lijkt te zijn verdwenen.

zijn als wij die heden langzaam op boven vermelde wijze zien ontginnen?” Het mag duidelijk zijn dat de Burgummerheide in de tijd van Bruinsma een dorado voor wilde planten is geweest, hoewel de ontginning ook toen al was begonnen. Ruim een eeuw later (1963) valt uit het werk van Franke en Van der Ploeg op te maken dat er wat betreft de rijke heideflora van de Burgummerheide maar een heel klein beetje is overgebleven, eigenlijk niets. De auteurs schrijven over het vroeger massaal voorkomen van Beenbreek. Zij verwijzen hiervoor naar een publicatie van professor Jan Kops uit 1814: *“Nogtans heeft een zeer kundig waarnemer in ons land mij verzekerd, dat het rundvee, 't geen op de Burgummerheide, waar deze plant bestendig in groote menigte groeit, gaat weiden, zeer zwak in de beendren wordt, zoo dat van sommigen de pooten breken, gelijk zulks door Landlieden in die streek erkend wordt. Misschien verkrijgt de Plant deze nadeelige eigenschap van de scherpe zuurstof, welke in de lage moerassige en somwijlen oerachtige Heide aanwezig is....”* Het is goed mogelijk dat de Beenbreek haar huidige Nederlandse naam naar aanleiding van deze publicatie heeft gekregen.

Op de historische topografische kaart van 1926 is de Burgummerheide omgevormd tot een dorp dat op de kaart van 1950 als Noardburgum wordt aangeduid. Beide kaarten wekken de indruk dat er niets van de heide is overgebleven.

Wilde planten van de Sumarreheide

Van der Ploeg noemt voor de omgeving van Sumarreheide Schapenzuring en Muizenoor. Hij geeft aan dat er van de heidegemeenschap alhier “net

Figuur 4. Kruipbrem op de Sumarreheide 14 september 2015 (foto Jakob Hanenburg).

folle mear oerbleaun is". Bruinsma heeft het nog wel over uitgestrekte heidevelden rondom Sumar, maar verwijst er in zijn plantenlijst zelden tot nooit naar. Een interessante vermelding vinden we in "De plantengroei der Nederlandsche Noordzee- eilanden" van Franciscus Holkema uit 1870: "Kruipbrem, die ook elders minder algemeen schijnt, maar toch op vele plaatsen, bv. op de heide bij Suameer in Friesland algemeener dan Stekelbrem voorkomt, zocht ik vergeefs". Het verdwijnen van de Sumarreheide wordt goed zichtbaar na het vergelijken van historische topografische kaarten. Op de kaart van rond 1926 staan nog enkele roze vlekken die heide aangeven, maar op die van 1950 lijken ook deze verdwenen.

Anno 2017

Jammer genoeg is er van de vroegere rijkdom aan wilde planten op de heide maar heel weinig over. Toch resteren nog een paar snippertjes die vanuit natuurbeschermingsoogpunt zeer waardevol zijn. Vlakbij het Spitkeetpark in Harkema ligt nog zo'n

het huidige Noardburgum dat de afgelopen eeuwen volledig is opgeruimd, opnieuw aan te planten. Dit is deels gedaan door aanplant van bomen, maar deels ook door middel van het afgraven van grond (figuur 5). Door dit afgraven ontstaat er een voedselarme bodem die zeer geschikt is voor het ontkiemen van zaden van wilde planten, inclusief bomen. Op deze afgegraven gronden werden tien jaar later door een medewerker van Staatsbosbeheer heideplanten ontdekt! Bij nadere inspectie werden hier diverse plantensoorten en mossen ontdekt die kenmerkend zijn voor heidevelden. Zo groeien er Pilzegge, Gewone brem, Struikhei, Kraaihei en wel tien soorten Veenmos! De Burgummerheide is dus niet volledig verdwenen! In 2015 is er op aanwijzing van Staatsbosbeheer nog twee hectare terrein in de directe omgeving van het eerdergenoemde perceel ontgaan van de voedselrijke bovengrond. Op dit terrein, goed te overzien vanaf de Oostersingel, kan zich opnieuw een heidebegroeiing ontwikkelen. Inmiddels zijn in dit gebied de eerste kiemplanten van zowel Struikhei als Dophei gevonden!

Figuur 5. Natuurontwikkeling op de Burgummerheide 25 oktober 2015 (foto Jakob Hanenburg).

snippertje. Ook heel bijzonder is het laatste restantje van de Sumarreheide aan de Joute van der Meerweg vlakbij Sumar. Dit zeer kleine terreintje met een omvang van slechts 0,2 hectare en daarmee niet veel groter dan een gemiddelde voortuin herbergt toch nog een aantal bijzonderheden! Van de Burgummerheide leek eind vorige eeuw niets meer te resteren.

Weinig reden tot optimisme voor de heidevelden in de Noardlike Fryske Wâlden zou je zeggen. Tijd voor een Prozacje? Toegegeven, men moet met een lampje zoeken, maar er is toch nog wat te vinden. Neem het schamele restant van de Sumarreheide. Toch groeien er drie soorten brem: de Gewone brem, de Stekelbrem en de reeds eerder vermelde Kruipbrem (figuur 4). De Kruipbrem is op de Friese maar ook de Drentse heidevelden behoorlijk zeldzaam, maar komt op de Sumarreheide opvallend veel voor! Dit onderstreept toch duidelijk de natuurwetenschappelijke waarde van dergelijke snippers die in kringen van beleidsmakers oneerbiedig gedegradeerd zijn tot "natuur buiten de EHS".

Gelukkig toont de natuur zo nu en dan ook haar veerkracht. Door Staatsbosbeheer is in 2000 een poging gedaan om het Schwarzenbergerbos nabij

Literatuur

Botke, J., 1932. De Gritenij Dantumadeel. Uitgeverij Kamminga, Dokkum.

Franke, D., & D.T.E. van der Ploeg, 1963. De Flora fan de Fryske sângronden. Drukkerij en Utjowerij Laverman N.V., Drachten.

Holkema, F., 1870. De Plantengroei der Nederlandsche Noordzee-eilanden Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog en Rottum. Uitgeverij Scheltema en Holkema, Amsterdam.

Bruinsma, J.J., 1840. Flora Frisca of naamlijst en kenmerken der zichtbaar bloeiende planten van de provincie Friesland; benevens eene schets van derzelve verspreiding en aanwijzing van de geneeskrachtige, oeconomische en technische gewassen voorafgegaan door een korte beschrijving van de natuurlijke gesteldheid des Frieschen bodems. Uitgeverij W. Eekhoff, Leeuwarden.

Website

<http://www.frieslandopdekaart.nl/home/>

Jakob Hanenburg
Boswachter ecologie Staatsbosbeheer Noard Fryslân
De Wedze 22b
9285 EV Twijzel
j.hanenburg@staatsbosbeheer.nl